

РОЗДІЛ II

РОЛЬ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ В ПРОЦЕСАХ ВІДНОВЛЕННЯ СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВ

2.1. Захист культурних цінностей у період війн і збройних конфліктів

Сучасна Європа переживає трансформаційний процес в контексті глобальних політичних, економічних і культурних перетворень. Для України, яка шукає свій шлях в умовах війни і трансформації, пошуки спільного з європейськими країнами майбутнього гостро ставлять на порядок денний низку проблем, які нині вирішують країни-члени ЄС. Це і проблема якнайшвидшого припинення війни в Україні, проблема біженців, міграційна криза, торгівля людьми, зброєю і, звичайно, культурними цінностями.

Дослідження наслідків війн і конфліктів, криз, окупаційних і колоніальних панувань вже багато років є предметом досліджень як окремих фахівців, так і низки наукових інституцій. Однією із важливих складових цього співробітництва країн світу у культурній площині є повернення і реституції культурних цінностей, незаконно вивезених за межі країни.

Культурна спадщина, її доля за різних обставин воєнного часу з локальної перетворилася на актуальну проблему міжнародного значення і набуває сьогодні все більш глобального масштабу, іноді, викликаючи непорозуміння і навіть конфлікти між країнами. Одним із найголовніших постає завдання - відшукати культурні цінності, дослідити їх походження, історію та обопільно вирішити, для кого ці об'єкти уособлюють національну символіку, хто є їх власником або спадкоємцем, кому і у який спосіб їх повертати, і чи виставляти їх в музеях і галереях на показ?

У такому контексті не можна не згадати про нові виклики сучасної доби - експансія і вивезення з музеїв Криму цінних творів мистецтва – культурної спадщини України. Для нашої держави таке становище значно актуалізує вивчення широкої міжнародної практики, певного досвіду окремих країн у розв'язанні таких важливих проблем.

Іншою не менш важливою проблемою стало повернення української колекції «скіфського золота», яка виставлялась у музеї А. Пірсона у 2014 р. 565 експонатів були привезені з музейних фондів Криму, Києва та Одеси. Після закінчення виставки музей повинен був їх повернути Україні, однак через анексію Криму гостро постало питання – кому саме повертати ці музейні цінності, а також відновилася давня проблема відсутності в Україні загального реєстру музейних об'єктів, що суттєво ускладнило виявлення цінностей - що саме залишилося на окупованій території, а що було повернуто. Попри те, що наприкінці 2016 р. було винесено рішення суду про необхідність повернення Україні «скіфського золота», Україна змушена нести фінансові та судові витрати - платити музею в Амстердамі великі суми у євро за зберігання колекції, тощо. Експонати музеїв Києва та Одеси у супереч юридичним та іншим складнощам були повернуті до музейних

фондів.

Культурна спадщина багатьох країн, таких як Сирія, Ірак, Малі, Мексика через численні пограбування, зруйнування та крадіжки знаходиться під великою загрозою. Нелегальні розкопки пошкоджують не лише чисельні знахідки, але й руйнують цілі археологічні комплекси, а тим самим цінність та ідентифікацію об'єктів про життя минулих цивілізацій. Нелегальне вивезення культурних цінностей наносить значної шкоди культурній ідентичності та загалом країні походження. Незаконна торгівля творами мистецтва має великий попит на арт-ринку. Цьому значною мірою сприяє відкриття кордонів, поліпшення транспортних систем та політична нестабільність окремих країн. Протягом останнього десятиліття ми спостерігаємо зростаючу тенденцію незаконного обігу культурних об'єктів з регіонів, які зазнали збройного конфлікту. Чорний ринок торгівлі творами мистецтва, як і ринок підроблених товарів, стає доволі прибутковим.

Зазначимо, що вищезгадана тенденція набирає обертів на все нових обшарах. Потужним знаряддям у боротьбі проти вище зазначених явищ і показовим у цьому зв'язку є досвід роботи Міжнародної музейної ради (ICOM). На додаток до інформації, що міститься в базі даних ЮНЕСКО, Міжнародна рада музеїв за підтримки Державного департаменту США опублікувала Червоний список кризових та конфліктних регіонів світу, культурні цінності яких знаходяться під великою загрозою. Ця інформація також розміщена в базі даних INTERPOL. Таким чином, робляться раціональні кроки щодо з'ясування походження культурної спадщини.

Важливо підкреслити, що INTERPOL працює над популяризацією проблеми не лише серед співробітників поліції, а й дилерів арт-ринку та антикваріату, серед власників творів мистецтва, відповідних організацій та широкої громадськості, відіграє активну роль в обміні інформацією. Така співпраця дозволяє зміцнити зусилля, спрямовані на подолання незаконних дій щодо світової культурної спадщини.

Зміцненню правової бази у сфері захисту культурних цінностей після завершення Другої світової війни сприяла кодифікація міжнародного гуманітарного права, здійснена за ініціативи ЮНЕСКО у 1954 р. Це «Конвенція і Протокол про охорону культурних цінностей у випадку збройних конфліктів» 1954 р., Конвенція «Про заходи, направлені на заборону і попередження незаконного ввезення, вивезення і передачу права власності на культурні цінності» 1970 р., Конвенція «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» 1972 р. Важливим у цьому зв'язку є дотримання міждержавних домовленостей без порушення норм національного законодавства.

Варто також згадати про той факт, що Україна свого часу не приєдналася до другого протоколу Гаазької конвенції від 1954 р. про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, а це доволі уразливо і нині спрацювало не на користь нашої держави. Отже, важливим і вкрай необхідним є приєднання України до основних міжнародних конвенцій, угод,

протоколів з метою захисту і збереження національної культурної спадщини, з тим, щоб в колі європейських країн на паритетних засадах, вирішувати питання повернення і реституції культурних цінностей.

Політико-правовою базою, підґрунтям у справі реституції творів мистецтва та культурних цінностей для багатьох країн стали напрацювання Міжнародної Вашингтонської конференції з питань майна періоду Голокосту (грудень 1998 р.). Міжнародною угодою було передбачено, що музеї держав-підписантів, покликані перевірити свої фонди на предмет їх походження та визначити, чи містять вони культурні об'єкти, які були незаконно відчужені за часів панування націонал-соціалістів. У контексті окресленого кола питань, особливу увагу було приділено проблемі пограбованих творів мистецтва. Міжнародна Вашингтонська конференція з питань майна періоду Голокосту стала ключовою подією світового значення у справі пошуку, повернення і реституції культурних цінностей, втрачених у різних країнах світу. Під час конференції особливу увагу було приділено проблемі награваних творів мистецтва та прийнято низку важливих положень – щодо необхідності здійснення ідентифікації награваних та конфіскованих під час нацистського панування творів мистецтва, проведення пошуків їх довоєнних власників або спадкоємців тощо.

На Вашингтонській конференції представники 44 держав дійшли спільної згоди про те, що пошуки та повернення розкрадених творів мистецтва у період з 1933 - 1945 рр. більше не повинно підпадати під дію будь-яких обмежень.

Слід зазначити, що після Другої світової війни з утвердженням нового світового правопорядку у межах Європи та євроатлантичного ареалу актуалізувалися проблеми реституції культурних цінностей. Якщо у перші повоєнні десятиліття проходила так звана Велика реституція, то друга реституційна хвиля розпочалася з кінця 1980-х рр. і триває досі.

У цьому відношенні особливо важливим є досвід Німеччини і Польщі останніх десятиліть у розв'язанні проблем розшуку та реституції втрачених, викрадених чи незаконно відчужених творів мистецтва.

Варто підкреслити, що Німеччина і Польща намагалися здебільшого виважено підходити до вирішення таких делікатних і болючих питань у двосторонніх відносинах. Починаючи з 1992 р. об'єднана Німеччина і Польща ведуть переговори на основі договору про добросусідство і шукають можливості задля вирішення непорозумінь, що виникли. Однак, донині зроблені кроки ще не принесли бажаних результатів.

Поряд із наслідками Другої світової війни і складнощами, які ще мають бути подолані, варто назвати окремі приклади повернення безцінних картин, вивезених під час війни. Так, доволі яскравими прикладами непорозумінь та кооперації між Німеччиною і Польщею є багаторічна боротьба шанувальників мистецтва за картину «Пані з горностаєм».

Важливу роль свого часу ця картина відіграла у поліпшенні відносин між Німеччиною і Польщею. Варто зазначити, що саме у 2000 рр. відбулося

певне зміцнення німецько-польських зв'язків у культурній сфері. Яскравим прикладом цьому стала виставка «Обличчя ренесансу» 2011 р., організована берлінським Музеєм Бодє спільно з нью-йоркським Метрополітен музеєм мистецтв, яка стала важливою подією у культурному житті столиці Німеччини. На виставці були продемонстровані полотна з п'ятидесяти музеїв світу, вперше в одній експозиції організаторам вдалося зібрати близько 150 портретів епохи Відродження. Серед інших особливо виділили одну картину - «Пані з горностаєм», написану Леонардо да Вінчі у період 1489-1490 рр. для герцога Мілана Людовіко Сфорца.

Слід наголосити на культурно-історичному значенні цього шедедру, який став досягненням у портретному мистецтві. Поява такого цінного експонату на експозиції в Берліні через багато років дискусій і суперечок між двома країнами підкреслила його історичну значущість. Отже передачу Республікою Польща картини «Пані з горностаєм» у тимчасове користування берлінському музею варто розцінювати як жест порозуміння та примирення.

Не можна не погодитися із твердженням С. Кота - керівника центру з вивчення втрачених культурних цінностей «Інституту історії України НАН України» - світовий досвід показує, що втрати національних культурних цінностей не мають термінів давнини. За необхідне вбачається забезпечити науковий супровід реституційних процесів: не припиняти здійснення пошуку культурних цінностей польського, німецького, австрійського, українського походження у приватних колекціях, музеях та інших установах, поширювати інформацію про здійснювані заходи. Це, у свою чергу, дасть підстави і збільшить шанси для збереження та повернення культурної спадщини країні походження.

Націонал-соціалістичні пограбування, відчужене мистецтво, трофеї війни - це складові, які і сьогодні з новою силою сколихують людство. Нині актуальною видається проблема захисту і збереження української культурної спадщини і тим самим недопущення послаблення захисту європейської. Як відомо, внаслідок війн і конфліктів, що спалахують в одних країнах, відлуння відчувається далеко за їх межами і, не в останню чергу, це відбивається на творах мистецтва, культурних цінностях. Актуальним залишається питання поліпшення захисту культурних цінностей, запобігання їх вивезення за кордон, продажу або навіть знищення під час та у наслідок війн і збройних конфліктів.

Зростає й актуальність поліпшення правового поля цієї діяльності. Надто важливо, щоб передова практика, кращі надбання у цій площині світової спільноти, особливо європейських країн стали слухними орієнтирами й для сучасної України. Адже європейський стратегічний курс нашої держави і суспільства має пронизувати всі царини буття, слухно доповнюватися широкою практикою, зокрема і вимірами культурної сфери.